

Вергунов В.А.

Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

РОЗВИТОК АГРАРНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Із залученням архівних матеріалів і документів розглянуто діяльність В.І. Вернадського як одного із фундаторів аграрної дослідної справи в Україні. За цими джерелами, а також на основі маловідомих та окремих нерозглянутих раніше сторінок власних спогадів оцінено творчу спадщину вченого. Висвітлено участь В.І. Вернадського у науково-організаційній діяльності Української академії наук на посту її Президента, а також члена Сільськогосподарського вченого комітету України.

Перше в моєму житті займало і займає науковий пошук, наукова робота, вільна наукова думка і творчий пошук правди особистістю.

В.І. Вернадський (Зі спогадів)

У науковій творчості завжди повинні існувати окремі особистості, які в своєму житті або на даний момент знаходяться вище середнього рівня. І ці видатні люди не можуть бути замінені в більшості наукових відкриттів колективною роботою багатьох.

В.І. Вернадський «Значення особистості в історії науки»

У світі знайдеться небагато людей, імена яких викликали й викликають повагу і захоплення. Більше того, це спонукає ще раз не тільки повернутися до спадщини, а й переглянути і переосмислити її в часовому та цивілізаційному вимірі. У науковому середовищі еталоном залишається рівень В.І. Вернадського щодо постановки проблеми та її практичного втілення. Часто-густо вчені, які опанували певну галузь знань у вищих її проявах, «чують» тільки власну думку або розглядають її в межах власно дослідженого і зручно сприятливого напрямку. Іноді вони не розуміють або не бажають розуміти загальноцивілізаційний аспект еволюції проблеми.

Постать Володимира Івановича Вернадського (12.03.1863—05.01.1945) вже третє століття поспіль змушує схилити голову перед його геніальністю. Для багатьох наукових ідей він дотепер є духовним пророком і наставником. Його багатопланове, всебічне і комплексне бачення наукової проблеми в контексті світової галузевої думки викликає повагу й захоплення. Багато що з наукової спадщини вченого ще чекає свого дослідника. У наш час здається, що кількість опублікованих монографічних видань стосовно творчої спадщини академіка В.І. Вернадського практично не залишає вченим, історикам науки, бібліографістам дослідницького простору. Новий імпульс з'явився після набуття Росією й особливо Україною державності, коли до наукового обігу увійшли раніше недоступні архівні документи спецховищ, передусім другої половини XIX – першої половини XX століття. Найбільшу зацікавленість викликають документи періоду 1917—1920 рр. Ще довго ці роки в житті країни будуть предметом всебічного вивчення. Адже для мільйонів людей вони були не лише роками катастроф, трагедій, сподівань, а й ідейно переможними. Не менш трагічні й 30-ті роки минулого століття... Саме незалежність дала змогу нам не лише ознайомитись із документами, що не втрачені за ці буремні роки в історії країни, а й по-

новому переглянути сконструйовану за радянських часів історію країни та історію української нації.

Видання щодо наукової спадщини В.І. Вернадського можна умовно поділити на дві групи: 1) радянський період; 2) часи української державності. Вони відрізняються насамперед своєю ідейною спрямованістю і наповненням. В умовах відтворення національної ідеї безперечний інтерес для сучасних істориків науки становлять публікації другої групи. Проте науковий рівень наповнення документальним матеріалом видань першої групи заслуговує на повагу. Єдиним їх недоліком можна вважати надзвичайну політизацію постановчої частини. Хоча вже в часи Російської Федерації цей недолік було практично усунено.

Окреме місце посідають публікації про Володимира Івановича Вернадського до подій 1917 р. Хоча вони мають дещо великодержавницький характер, їм притаманний високий рівень аналізу загального контексту еволюції світової наукової думки про творчість ученого.

Зазвичай ці публікації обминають один з аспектів ранньої творчості В.І. Вернадського, до якого він повертався протягом усього життя – наукове або морфолого-генетичне ґрунтознавство. Наразі стало можливим із залученням архівних матеріалів, а також документів, що стали доступними нині історикам природознавства, розглянути діяльність В.І. Вернадського як одного із фундаторів аграрної дослідної справи в Україні. Такий підхід щодо оцінки творчої спадщини вченого можна вважати піонерським. В його основу покладено маловідомі та комплексно нерозглянуті окремі сторінки власних спогадів В.І. Вернадського, а також несистематизовані та непроаналізовані архівні матеріали, насамперед стосовно України.

На сьогодні українськими істориками науки, а також фахівцями окремих галузей знань фактично заповнене дослідницьке поле довкола постаті Володимира Івановича Вернадського [1—18]. Для нас особливо цікавими є розвідки щодо аграрної галузі та її науково-освітнього наповнення. Те, що В.І. Вернадський був ознайомлений з потенційними можливостями сільського господарства України, не викликає жодного сумніву, враховуючи його досить часті відвідування спочатку Малоросії, передусім з науковими цілями, а згодом, після подій 1917 р., і досить тривале проживання на Полтавщині, в Києві, Криму.

Надзвичайно велику допомогу дослідникам надають унікальні й безцінні власноручні нотатки у щоденниках геніального вченого, які наприкінці 1980-х і протягом 1990-х років активно публікувались у періодичних виданнях і популярних журналах. Особливо цікава серія опублікованих праць К.М. Ситника, О.М. Апанович та низка інших [19—23]. Свій внесок у вивчення комплексно недосліджених сторінок спадщини академіка В.І. Вернадського стосовно державотворення в Україні, особливо у світлі науково-освітнього забезпечення, передусім сільського господарства, зроблено й автором цієї публікації [24—30].

Діяльність В.І. Вернадського на ниві становлення вітчизняного ґрунтознавства, зокрема і в Україні, розглядається в окремих виданнях [31—32].

Ґрунтознавство є тією галуззю, що перевела сільськогосподарську науку з рангу прикладних у ранг фундаментальних природознавчих [27, 33], тому потрібно детальніше розглянути роль у цьому процесі В.І. Вернадського, бо є підстави вважати, що системні знання про ґрунти, у тім числі й українські, дали змогу Володимирові Івановичу творчо налаштувати дія-

**Олександр Іванович
Восйков
(1842—1916)**

**Андрій Сергійович
Фамінцин
(1835—1918)**

**Микола Олександрович
Меншуткін
(1842—1907)**

льність державних інституцій, які організаційно керували науковим процесом забезпечення аграрного сектору країни.

Володимир Іванович Вернадський, безперечно, знакова фігура для української науки. З його ім'ям пов'язане не лише створення Української академії наук, що само собою зрозуміло, є явищем для цивілізованої країни, а й становлення і насамперед розвиток окремих напрямів науки і низки інституцій для розв'язання порушених проблем. Його, як писав проф. А.М. Асаул, з однаковою правотою можна назвати «філософом і природодослідником, геохіміком і ґрунтознавцем, мінералогом і державним діячем, істориком і біофізиком... Важко знайти галузь наукових і державних інтересів, до якої б не торкнувся допитливий й талановитий погляд вченого» [34].

В Україні діяльність В.І. Вернадського як одного з фундаторів наукового ґрунтознавства залишається всебічно дослідженою. Хоча історикам галузі добре відомо, що він брав активну участь у вивченні ґрунтів Полтавщини в експедиції під керівництвом В.В. Докучаєва. Взагалі цей край посідав особливе місце в житті й діяльності вченого. У своїх спогадах В.І. Вернадський писав: «Батько й мати мої були киянами. В обох сім'ях були живі національні українські традиції. Мої дитячі роки (1868—1876) я провів на Україні в Полтаві та Харкові, буваючи і в Києві» [35].

В.І. Вернадський отримав прекрасну вищу освіту. В період його навчання у Петербурзькому університеті там викладали видатні вітчизняні особистості в галузі природознавства: В.В. Докучаєв – засновник сучасного наукового ґрунтознавства; Д.І. Менделєєв – творець періодичної системи хімічних елементів; О.І. Воейков – фундатор сучасних бачень про кліматологію; О.С. Фамінцин – піонер російської школи фізіології рослин, який довів значення фотосинтезу при штучному освітленні; М.О. Меншуткін – відомий хімік, автор «Аналітичної хімії» та «Нарису розвитку хімічних поглядів» – першої вітчизняної праці з історії хімії; О.М. Вагнер – засновник наукової школи географії рослин; М.П. Вагнер – відомий фахівець із фауни безхребетних та інші. Таланти такого сузір'я непересічних особистостей знайшли своє втілення в особі Володимира Вернадського. Від усіх них він отримав найголовніше: власне бачення будь-якої проблеми в контексті світових або цивілізаційних процесів через генеруючу наукову думку. Це насправді божий дар, і не випадково творча спадщина вченого вже третє століття є предметом постійного перегляду або «Меккою» для дослідників і «Біблією» для природознавців.

В умовах євроінтеграції та приєднання до Болонського процесу Україна намагається знайти оптимальні шляхи трансформації вітчизняної підготовки спеціалістів у системі освіти. Сам Володимир Іванович ще 22 вересня 1919 р. писав: «Вирішення українського питання, з одного боку, у вірній міжнародній середньоєвропейській інтеграції, у швидкому вирішенні аграрного питання й у створенні тісного зв'язку української та російської культур» [36]. Чи не є актуальною ця теза для незалежної України? А 23 вересня 1919 р. вчений доповнив у своєму щоденникові: «...Українська школа буде при підтримці кооперативів, що дешевше казенних. Потрібно надати право вирішувати, на якій мові, батькам. З цим я згоден... По українському питанню головне не випустити з державних рук народну освіту...» [36].

Тому не слід забувати в сучасних «пошуках» істини і про раніше накопичений досвід підготовки фахівців. На прикладі В.І. Вернадського це не лише наявність високоосвічених учених-педагогів, а й отримання ще у так званій шкільній підго-

**Микола Петрович
Вагнер
(1829—1907)**

товці знань іноземних мов. Адже саме вони дали змогу випускникові вузу в юнацькому віці відвідати провідні науково-освітні центри Європи: Берлін, Мюнхен, Лондон, Париж Рим. Поїздки не лише закріпили отримані знання, а й допомогли молодому Володимирові ознайомитися з новітніми досягненнями в основних галузях природознавства і найголовніше – знайти особистий напрям наукових інтересів. З цього приводу нас цікавить сам процес трансформації особистості геніального вченого. Він має певний історичний аспект стосовно становлення українського наукового ґрунтознавства. Відомо, що формування В.І. Вернадського як ученого великою мірою відбулося завдяки В.В. Докучаєву. В.І. Вернадський не лише слухав його лекції, а й брав безпосередню участь в експедиціях на Полтавщині у 1882 і 1884 рр. За матеріалами експедиції Володимир Іванович написав свою першу ґрунтознавчу наукову працю, в якій вперше у світовій літературі зробив спробу кількісно оцінити вплив життєдіяльності байбака – *Areomys Bobak* – на ґрунтові процеси. Як згадував В.І. Вернадський, цю працю В.В. Докучаєв опублікував без його згоди. Для самого Володимира Івановича ця невеличка наукова ґрунтознавча праця стала тією відправною основою, яка дала змогу через десятиліття розвинути його уявлення про місце ґрунту, а також живої речовини у біосфері.

**Наталія Єгорівна
Старицька
(1860—1943)**

Після повернення із закордонного відрядження з метою ознайомлення з кращими науковими здобутками у 1889 р. В.І. Вернадського було обрано приват-доцентом кафедри мінералогії Московського університету. Незважаючи на це, як писав Володимир Іванович, «влітку (1889—1918), за виключенням щорічних поїздок за кордон і польові роботи по мінералогії і геології, ми мешкали в Полтаві і в Полтавській губернії, де мешкали батьки моєї дружини і де у мене був маленький хутір на Пелі біля Шишак. Я був весь цей час у тісному контакті з земським Полтавським природничо-історичним музеєм з його заснування і при ньому науково працював».

Цікаво, що захоплення В.І. Вернадського музейною справою завжди підтримувала його дружина Наталія Єгорівна Старицька (1860—1943), яка багато зробила для вдосконалення методики музейної роботи, створення низки наукових музеїв у країні.

Ще зі студентських років В.І. Вернадському була притаманна повага до польової роботи й експедицій як головного методу вивчення ландшафтів у їхньому природному стані. До такого ставлення вченого до польового експерименту пряме відношення мав видатний ґрунтознавець В.В. Докучаєв, бо саме він був керівником студентських експедицій В.І. Вернадського не лише на Полтавщині, а й до Нижньогородської губернії.

**Олександр Іванович
Душечкін
(1874—1956)**

В Україні молодий В.І. Вернадський працював над питанням дослідження ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Ці роботи провадилися за замовленням Полтавського губернського земства у 1890 р. під керівництвом професора В.В. Докучаєва.

У подальшому, вже за власний кошт Володимир Іванович продовжував дослідження на Полтавщині і разом із природними об'єктами наніс на карту і пам'ятки історії культури. Спеціалісти згодом зазначали, що рівень подання цього матеріалу відповідав кращим напрацюванням фахівців-археологів.

Насамперед це стосується розкопок палеонтологічної стоянки біля містечка Гонци. Отримані матеріали В.І. Вернадський передав до створеного з ініціативи В.В. Докучаєва у 1891 р. унікального Полтавського історико-природничого му-

**Микола Михайлович
Сібірцев
(1860—1900)**

зею. Його неповторність для свого часу виявилась у поєднанні природних і культурних пам'яток. Тривалий час у музеї зберігалась археологічна карта давніх культур Полтавщини, виготовлена В.І. Вернадським і подарована серед перших експонатів.

Особливе місце в подальшому розвитку вітчизняного ґрунтознавства посідає створена у 1892 р. як підсумок Полтавської експедиції перша для царської Росії 10-верстова ґрунтова карта Полтавської губернії. Очолював творчий колектив В.В. Докучаєв, а серед інших укладачів є також прізвище В.І. Вернадського. Видання карти мало колосальне значення для закладання наукових ідей ученого, який згодом, через десятиліття узагальнив серію робіт, що отримали назву «вчення про біосферу». В основу вивчення процесів утворення й розвитку ґрунтів було покладено вплив живих організмів (термін «жива речовина» вчений обґрунтував значно пізніше). Методика дослідження ґрунтів враховувала біологічний чинник за

власноручно отриманими результатами протягом року. Крім того, були висловлені оригінальні ідеї щодо утворення гіпсу й формування так званого супіщаного чорнозему.

Такі ж методологічні підходи В.І. Вернадський застосував і при вивченні Ісачковського пагорба, а також окремих районів поблизу Житомира Волинської губернії.

У другій половині 1890-х років – на початку XX ст. В.І. Вернадський організував геолого-мінералогічну експедицію в Криму. Учений згадував: «...перебуваючи на посаді професора у Москві, я зробив в 1907 р. велику мінералогічну експедицію зі спеціалістами мінералогічного кабінету Московського університету в долину Тетерев в область пеліканітів, каоліну і плагіоклазів (сонячний камінь) і на Волинь до Овруцького повіту...».

Наслідки величезної дослідницької роботи з вивчення природних багатств України й, особливо, Полтавщини, справили величезний вплив на усвідомлення вченим потреби більш системно й глибоко вивчати природні ресурси країни. Тому не випадково разом з іншими академіками 21 січня 1915 р. він вніс пропозицію до фізико-математичного відділення Академії наук створити Комісію з вивчення природничих виробничих сил Росії (КПВС). Її основне завдання В.І. Вернадський визначив так: «організація достеменного, по можливості повного й систематичного в масштабі всієї країни обліку природничих ресурсів Росії». Це визначення діяло на фоні першочергового завдання – забезпечення російської армії всім необхідним на фронтах Першої світової війни.

4 лютого 1915 р. відповідне рішення було прийнято. Таємним голосуванням Володимира Івановича було обрано головою Тимчасового бюро КПВС, а з 11 жовтня 1915 р. – головою Ради КПВС.

Одночасно В.І. Вернадський визначив три основні складові природничих виробничих сил, а саме:

1) сили, що пов'язані з творінням живої природи – родючість ґрунтів, лісові багатства, тваринний світ, продукти рослинності, рибні багатства тощо;

2) різні джерела енергії – сили водоспадів, річок, вітру, природних газів, морських припливів і відпливів та інші прояви динамічних процесів на поверхні землі;

3) природні ресурси, що накопичені у підземних надрах – руди металів і металоїдів, горючі гази, мінеральні джерела, нафта, кам'яне вугілля, підземні води тощо.

**Микола Григорович
Холодний
(1882—1953)**

Із першого пункту зрозуміло, що ґрунт і ґрунтознавство було однією з важливих складових або основ поняття виробничих сил, а також вчення про біосферу. До речі, процес удосконалення власних ідей В.І. Вернадського тривав постійно. Наприклад, влітку 1917 р. в Шишаках на Полтавщині він писав: «Навесні 1917 р. я захворів у Петрограді. Професор Рубель знайшов у мене, на мій подив, гостре захворювання туберкульозом, мало того, на рентгені виявилось, що я переніс колись туберкульоз, про що я не мав гадки. Коли я одужав, він настояв на моєму від'їзді із Петрограда, щоб провести весну поза містом, і я при першій можливості поїхав у червні в Шишаки на Україну». Так історично сталося, що саме на Полтавщині В.І. Вернадський теоретично обґрунтував нові напрями світової наукової думки – біогеохімічні й геохімічні. Він писав: «У Шишаках на “Кобилі” в лісі я працював з великим піднесенням. Я виявив для себе основні поняття біогеохімії, різні відмінності біосфери від інших оболонок Землі, основні значення в ній розмноження живої речовини. Я почав писати з великим душевним підйомом, з широким планом викладення. Мені здається тепер, що те просте поняття про живу речовину як про сукупність живих організмів, що мною внесено у геохімію, дозволило мені позбавитися від їх ускладнень, які проникають до сучасної біології, де в основу покладено життя, як протилежність кістковій матерії. Поняття “життя” тісно пов'язане з філософськими й релігійними побудовами, від яких біологи не можуть відійти. Залишаючи з боку уявлення “життя”, я зробив спробу залишитись у точній емпіричній основі і ввів в геохімію поняття “жива речовина” як сукупність живих організмів, нерозривно пов'язаних з біосферою, як невід'ємна її частина або функція. Жива речовина повністю відповідає життю, оскільки воно проявляється на нашій планеті поза філософських й релігійних нароснів думки».

Слід зазначити, що практичне втілення теоретичних розробок ученого з питань біогеохімії і геохімії теж відбулося в Україні в Києві за допомогою професора С.Л. Франкфурта та О.І. Душечкіна, які керували на той час агрохімічною лабораторією Союзу цукрозаводчиків: «...Вони дали мені можливість відразу поставити наукову роботу по біохімії... Це було початком біогеохімічної лабораторії й експериментальної роботи з біогеохімії».

За часів Радянського Союзу вперше внесок академіка В.І. Вернадського в розвиток ґрунтознавства було оцінено у 1945 р. в № 7 журналу «Почвоведение». Вихід цього видання заслуговує на повагу, враховуючи, що країна ще перебувала у стані війни. Безперечно, ті опубліковані 48 сторінок швидше слід розглядати як шану вченому за внесок у розвиток вітчизняного ґрунтознавства та світової наукової думки, хоча, звісно, всебічно розглянути проблему було нелегко.

У заголовній статті А.А. Ярилова «Пам'яті найстарішого докучаєвця – академіка Володимира Івановича Вернадського» знаходимо окремі й доволі цікаві факти щодо діяльності вченого на ниві становлення українського ґрунтознавства. Лекції В.В. Докучаєва з мінералогії й кристалографії, які Володимир Іванович відвідував протягом навчання у Петербурзькому університеті, вирізнялися філософським осмисленням проблем природознавства, динамічним підходом до природи й інтересом до генезису мінералів. В.І. Вернадський став активним діячем наукової школи цього прекрасного російського вченого – засновника наукового ґрунтознавства. Фактично перші свої наукові праці він підготував на польовому експериментальному матеріалі, отриманому під керівництвом В.В. Докучаєва, саме на українській землі і, що відродно, саме на Полтавщині – в

**Кирило Павлович
Флоренський
(1915—1982)**

**Микола Якович Марр
(1864—1934)**

У 1924 р. В.І. Вернадський знову повернувся до проблем ґрунтознавства через спеціальну доповідь на IV міжнародній європейській конференції у Римі «Про ґрунтовий аналіз з точки зору геохімії». У ній він наголошував, що досконалу картину стосовно ґрунтового покриву земної кори складно отримати на підставі хімічних аналізів, які неможливо між собою порівнювати. Адже ґрунтознавець під час аналізу ґрунту вивчає не більш як 13—15 хімічних елементів, а їх – понад 26. Цю доповідь було надруковано в «Actes de la IV Conferece Internationale de Pedologie, Rome, 12—19, Mai, 1924» (Rome, 1926. – Vol. II. – P. 570); вона викликала величезний науковий інтерес у фахівців усього світу.

До неопублікованих ґрунтознавчих робіт В.І. Вернадського належать матеріали дослідження Тамбовської губернії, які узагальнено у доповіді в Ґрунтовому інституті «Про значення мікроорганізмів у підзолотворенні».

Незважаючи на чудову фундаментальну підготовку до подальших занять науковим ґрунтознавством, що базувалося на власному баченні місця живих організмів у геологічних процесах, академік Вернадський фактично полишив цей напрям досліджень і почав системно вивчати кристалографію. Пояснення такої радикальної зміни наукових інтересів або пріоритетів у житті вченого дав один із його найближчих співробітників в останні роки життя К.П. Флоренський: «Мені здається, що моє власне відчуття, не підтверджене фактами, що перехід Вернадського від ґрунтознавства до кристалографії був викликаний не лише зовнішніми обставинами, а носив якоюсь мірою характер втечі від самого себе. Що було, може бути, несвідомим відступом для самопідготовки від вкрай складних проблем, для вирішення яких не було точних методів, в геометрично ясний світ кристалічних форм, де панує число й порядок, де можна отримати однозначний висновок шляхом простого і точного спостереження» [46].

Перехід від ґрунтознавства до кристалографії тривав майже 20 років і закінчився приблизно у 1908 р. Саме в цей час у лексиконі В.І. Вернадського (вперше в листуванні) з'явився термін «жива речовина» [47].

У червні 1917 р. В.І. Вернадського було обрано головою Сільськогосподарського вченого комітету при Міністерстві землеробства [48]. На цю посаду його призначили замість професора С.М. Богданова, який очолював Комітет з 01.10.1916 до 24.03.1917 р. [49].

Крім того, у період з березня до жовтня 1917 р. В.І. Вернадський працював головою Комісії по вчених закладах і наукових установах, був членом Комісії з реформи вищих навчальних закладів при Міністерстві народної освіти, а з 1 серпня 1917 р. його призначили заступником міністра народної освіти Тимчасового уряду Сергія Ольденбурга. Саме з ним, а також зі своїм давнім товаришем академіком М.Я. Марром Вернадський обговорював питання організації Академій наук у Грузії, в Україні, Сибіру [50].

**Сергій Федорович
Ольденбург
(1863—1934)**

Хоча сам В.І. Вернадський, згідно з дослідженням І.І. Мочалова, вважав автором ідеї щодо створення АН України Миколу Прокоповича Василенка: «У нього першого з'явилась думка про створення УАН... У нас... відразу створився дорогий нам обом дружній зв'язок» [50].

Обрання 10 червня 1917 р. академіка В.І. Вернадського головою Сільськогосподарського вченого комітету (СГВК) не було випадковим. Протягом багатьох років він як земський і державний діяч досить детально вивчав аграрне питання в країні.

**Михайло Сергійович
Грушевський
(1866—1924)**

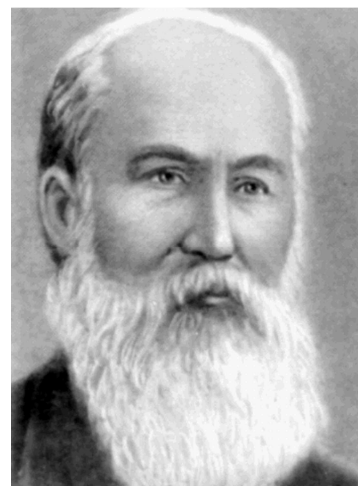
**Дмитро Іванович
Багалій
(1857—1932)**

Слід зазначити, що Учений комітет при Міністерстві землеробства був заснований у 1837 р. для розробки питань організації агрономічної служби й галузевої освіти, створення дослідних станцій тощо. У 1916 р. Комітет зазнав значних еволюційних змін, що сконцентрувало в ньому всі галузі й напрями сільського господарства. Восени 1916 р. тогочасний міністр землеробства граф О.О. Бобринський подав проект до Державної Думи про трансформацію СГВК в Інститут дослідної агрономії. 28 червня 1917 р. Тимчасовий уряд прийняв Тимчасове положення про СГВК, згідно з яким його розвиток передбачався як багатoproфільного дослідного інституту з лабораторіями й допоміжними закладами. Такий підхід відповідав концептуальній ідеї В.І. Вернадського щодо створення мережі державних дослідних інституцій, яку він вперше оприлюднив на загальних зборах Комісії з вивчення природничих сил Росії у грудні 1916 р. «Про державну мережу дослідних інститутів у Росії».

У цьому зв'язку сьогодні вже мало хто згадує про спробу створити Сільськогосподарський інститут у Катеринославській губернії за рахунок благодійних багатомільйонних коштів лікаря й підприємця С. Калачевського*, який помер у 1911 р. Питання набуло величезного громадського резонансу для свого часу й навіть розглядалось у Петербурзькому окружному суді, однак залишилось без остаточного позитивного вирішення. Як писав 9 жовтня 1917 р. В.І. Вернадський у своєму щоденнику: «Віхляєв:... Про завдання і програми Сільськогосподарського вченого комітету... Рейнбот про спадщину Калачевського. Купівля маєтку Харіна поблизу Калачевського для сільськогосподарського інституту. Від Міністерства землеробства, але в контакт з ним...» [51]. Ця сторінка історії становлення теперішнього Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва ще чекає на свого дослідника.

Ідеї академіка Вернадського щодо форм організації та координації науково-дослідної роботи в аграрному секторі Росії, на відміну від України, знайшли своє втілення. Так, СГВК при Народному комісаріаті землеробства РРФСР як координаційний орган аграрної науки завершив своє існування у першій половині 1923 р. Йому на зміну у Петрограді було створено Державний інститут дослідної агрономії (ДІДА). Рада завідувачів відділів ДІДА 2 травня 1923 р. заснувала його власний друкований періодичний орган «Известия Государственного института опытной агрономии» з метою вісім разів на рік «знайомити широкі кола населення з діяльністю інституту та його відділів» [52].

У цитованій статті також наголошувалось, що діяльність інституту «повинна бути націлена до координаційної роботи з усіма дослідними закладами, станціями та іншими агрономічними установами не лише Росії, але й інших країн». З огляду на це він зобов'язувався інформувати читачів про «найважливіші досягнення й успіхи агрономії та сільського господарства за кордоном, настільки ці досягнення й успіхи зможуть сприяти подальшому економічному розвитку Росії». З цією метою редколегія видання вже з першого номера започаткувала рубрику «Бібліографія», де друкувалась інформація про «важливі і цікаві книги й статті». У першому номері журналу в рубриці

**Микола Феопанович
Кашенко
(1855—1935)**

* Калачевський Сергій (?—1911) — лікар-хірург, видатний підприємець-мільйонер на Криворіжжі; збудував для робітників лікарню, школу, театр, заповів свій будинок на гірничу школу, а копальню подарував Верхньодніпровському земству. — *Ред.*

«Із діяльності Ради завідувачів відділами ДІДА» (див. с. 12) наведено відомості щодо структури установи. Так, ґрунтознавчі дослідження залишились у межах діяльності Бюро по землеробству і ґрунтознавству. До його найближчих наукових перспектив належали: «Карта ґрунтових областей Європейської Росії; ґрунтова карта Західного Сибіру і Туркестану; малюнки вегетаційних дослідів; діаграми пластичності ґрунтів; склад північних ґрунтів та інші».

Після переїзду 1 червня 1918 р. з Полтави до Києва В.І. Вернадський став активним учасником науково-організаційної й культурної діяльності щодо державотворення в Україні, зокрема для потреб сільського господарства. На жаль, це питання у творчості вченого досі залишається комплексно недослідженим. Хоча, мабуть, зробити такий аналіз й узагальнення вкрай складно. Так, він головував на міжвідомчій нараді з розробки Положення про Геодезичний відділ при Київському політехнічному інституті. У Військовому комісаріаті представляв Комісію по вищих навчальних закладах і наукових установах при розгляді питання щодо створення Ветеринарного інституту. Разом з іншими відомими вченими, які залишились у Києві, ініціював створення Асоціації наукових установ і вищих шкіл у межах дії Народного комісаріату освіти, не кажучи вже про активну працю у Геологічному науковому комітеті [53].

Сьогодні у вітчизняному науковому середовищі пам'ятають про особисту державотворчу роль академіка В.І. Вернадського у створенні теперішньої Національної академії наук України [19, 20, 54].

У статті «Трагічні сторінки (з історії Академії наук України)» автори змалювали невідомі події з історії створення Української академії наук, яка дещо відрізняється від офіційно прийнятої за радянської доби [55]. Для істориків аграрної науки це може мати велике значення, враховуючи те, що з уведенням до наукового обігу нових фактів є можливість передбачити тогочасні сподівання вчених, яких ми відносимо до галузі сільського господарства, посісти належне місце в новоствореній академії і взагалі по-новому розглянути академізацію й інститутизацію аграрної науки.

Так, за свідченням авторів статті, М.С. Грушевський ще в березні 1917 р. в межах діяльності Українського наукового товариства (УНТ) планував перетворити його у громадську організацію – Національну академію наук. У тому ж році в Петрограді серед учених,

які входили до складу Тимчасового уряду (С.Ф. Ольденбург, М.П. Василенко), обговорювалась ідея створення разом з іншими державної Академії наук України.

Після квітневого перевороту 1918 р. в Києві до влади прийшов гетьман П.П. Скоропадський, який добре знав М.П. Василенка і призначив його міністром освіти. Саме М.П. Василенко запросив з Полтави В.І. Вернадського з метою організації Української академії наук. Було утворено відповідну комісію на чолі з В.І. Вернадським, яка й виробила загальну концепцію заснування академії. До її складу увійшли Д.Й. Багалій, М.Т. Кащенко, Б.О. Кистяківський, Й.Й. Косоногов, А.Ю. Кримський, Г.Г. Павлуцький, Є.В. Спекторський, В.О. Сперанський, С.П. Тимошенко, Є.К. Тимченко, М.Й. Туган-Барановський, П.А. Тутковський, С.Л. Франкфурт. Саме останній і представляв інтереси вітчизняної аграрної науки. Хоча заслужений професор сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту Микола Теофанович

**Богдан (Федір)
Олександрович
Кістяковський
(1868—1920)**

**Йосип Йосипович
Косоногов
(1866—1922)**

**Григорій Григорович
Павлуцький
(1861—1924)**

Кащенко мав усі підстави вважатись аграрієм. Також мали ґрунтовні наукові праці із сільськогосподарської тематики ординарний академік Російської академії наук Володимир Іванович Вернадський та заслужений ординарний професор університету Св. Володимира Павло Аполлонович Тутковський. Однак за своєю посадою завідувача дослідних полів і Центральною дослідною станцією (нині – Миронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла НААН) Всеросійського товариства цукрозаводчиків Соломон Львович Франкфурт фактично координував сільськогосподарську дослідну справу на Наддніпрянщині.

Проте цим намірам тоді не судилося збутись. 14 листопада 1918 р. за наказом гетьмана П.П. Скоропадського першими дійсними членами УАН стали: «А. По відділу історично-філософських наук: 1. Д.Й. Багалій. 2. А.Є. Кримський. 3. М.Й. Петров. 4. С. Смаль-Стоцький. Б. По відділу фізико-математичних наук: 1. В.І. Вернадський. 2. С.П. Тимошенко. 3. М.Т. Кащенко. 4. П.А. Тутковський. В. По відділу соціальних наук: 1. М.Й. Туган-Барановський. 2. Ф.В. Тарановський. 3. В.А. Косинський. 4. О.І. Левицький».

27 листопада 1918 р. на першому (установчому) засіданні Спільного зібрання УАН таємним голосуванням її президентом було обрано В.І. Вернадського, а неодмінним секретарем А.Ю. Кримського.

Таким чином, біолого-агрономічний цикл на початковому етапі не був підтриманий більшістю вчених, передусім урядовцями, стосовно існування як окремого відділу. Хоча серед перших 12 академіків УАН принаймні шість із них – насамперед В.І. Вернадський, С.П. Тимошенко, М.Т. Кащенко, П.А. Тутковський та певною мірою М.І. Туган-Барановський і В.А. Косинський – розумілись у питанні місця аграрної науки для подальшого розвитку українського суспільства.

29 червня 1929 р. відбулися нові вибори в дійсні члени ВУАН. Переглядаючи список обраних, не можна не звернути увагу на те, що вітчизняна аграрна дослідна справа вперше відразу отримала спочатку сім академіків, а саме: М.Г. Холодний, М.І. Вавилов, О.Н. Соколовський, О.В. Леонтович, Д.К. Третьяков, В.Н. Любименко, А.О. Сапегін, а за рік ще і К.К. Гедройда. Всі вони у своїх наукових працях розглядали аграрні питання. Та й класичний математик М.П. Кравчук та відомий державний діяч та організатор аграрно-економічної науки О.Г. Шліхтер добре знали на них.

Бурхливі політичні зміни в Україні протягом 1919 р. змусили В.І. Вернадського шукати застосування своїм талантам не лише як державотворця, а й займатися власними дослідженнями, зокрема з аграрної науки. Місцем їх проведення в цей період стала Дніпровська біологічна станція – перша в Україні прісноводна біологічна станція, заснована у 1909 р. Київським товариством «Любителів природи». Повноцінну діяльність вона розпочала у 1911 р. Територіально станція розміщувалась у Старосільському лісництві на Дніпрі, що на 16 км вище від Києва. Саме там знаходились так звані літні приміщення станції. Основна будівля була у Києві по вулиці Короленка, 55/15 [56]. На цій станції В.І. Вернадський провів більшу частину літа 1919 р., де плідно працював. За свідченням М.Г. Холодного, на той час тут проводили дослідження її ко-

**Агатангел Юхимович
Кримський
(1871—1942)**

лишній директор професор С.Ю. Кушакевич*, сам М.Г. Холодний і ще кілька біологів з Києва. На жаль, Володимир Іванович у щоденниках не описав своїх вражень про цей період життя [57].

Згодом, у 1921 р. станція перейшла у підпорядкування Всеукраїнської академії наук як один із закладів при фізико-математичному відділі ВУАН. Певний час її очолював відомий учений біолог Д.О. Белінг. У довоєнні роки її прославив академік М.Г. Холодний, у повоєнні – академік П.С. Погрібняк.

Тільки глибоке і всебічне бачення світу, окремих проблем життя, наукової діяльності, унікальне поєднання й оцінка двох філософських понять «базису» й «надбудови» дало змогу В.І. Вернадському відбутися і як видатному вітчизняному історіку науки. Кажуть, що він сам вважав себе таким, розумів, що для подальшого розвитку будь-якого наукового напрямку знань, еволюції методів і шляхів вивчення, потрібно обов'язково знати історію галузі. Тому Володимир Іванович і став ініціатором створення Комісії з історії знань при АН СРСР та першим її головою. У 1932 р. ця Комісія була перетворена на Інститут історії науки і техніки Академії наук [58]. За В.І. Вернадським, основна теза щодо необхідності вивчення історії наукових знань полягала в такому: кожне нове покоління вчених має переглядати історію наукових знань з нових позицій, відкривати в ній нові риси й закономірності.

Так і сталося стосовно ще однієї сторінки історії України, а саме становлення сільськогосподарської дослідної справи. Відомо, що «ніщо не виникає з нічого і нікуди безслідно не зникає». На підставі досліджень Центру історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки (ДНСГБ) НААН, а також власних наукових пошуків стверджуємо, що предтечею теперішньої Національної академії аграрних наук України багато в чому є Сільськогосподарський вчений (згодом – науковий) комітет України (СГВКУ) [59, 60]. За своєю організаційною структурою, а також координаційною сутністю

СГВКУ відповідав сучасному розумінню поняття академії. На жаль, тільки періодичні галузеві видання протягом 1919–1923 рр. віддавали належне зробленому комітетом та його окремими секціями на ниві становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У післявоєнні часи про це писала українська діаспора в «Енциклопедії українознавства» В.М. Кубійовича в усіх її перевиданнях [61]. Офіційні енциклопедичні видання цього періоду в УРСР про СГНКУ не згадували взагалі [62]. Комплексно не висвітлена державотворча діяльність Комітету й у фундаментальних підручниках часів незалежності, що особливо прикро [63–65].

Як з'ясовано власними дослідженнями автора, у жодному згаданому виданні до 1990 р. стосовно СГНКУ правильно не вказано рік його створення, трапляються недоречності щодо місця заснування та його керівний склад протягом усього періоду існування. Взагалі відсутні дані про те, що академік В.І. Вернадський був його засновником і першим керівником. Авторською статтею, присвяченою історії існування Української

**Євген Костянтинівич
Тимченко
(1866—1948)**

**Євген Васильович
Спекторський
(1875—1954)**

кої Держави гетьмана П.П. Скоропадського протягом 29 квітня—14 червня 1918 р., було

* Кушакевич Сергій Юхимович (1873—1920) – зоолог, професор Київського університету (1915), директор Дніпровської біологічної станції в с. Старосілля. Співпраця з С.Ю. Кушакевичем справила великий вплив на формування світогляду В.І. Вернадського у період розвитку теорії біосфери. У 1919 р. після від'їзду В.І. Вернадського із Старосілля С.Ю. Кушакевич вирішив емігрувати; помер від тифу в дорозі.

**Степан Прокопович
Тимошенко
(1878—1972)**

зроблено спробу в контексті науково-освітнього забезпечення тогочасного сільського господарства виправити ситуацію й повернути українській історії аграрної науки одного з її фундаторів [66]. Що це було саме так, виявилось у процесі підготовки тритомної збірки документів і матеріалів, присвячених святкуванню на державному рівні 75-річчя створення Національної академії аграрних наук України. Видання вийшли в спеціальній серії ДНСТБ НААН «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» [59, 67, 68].

Національна академія аграрних наук України, як координаційна форма функціонування сільськогосподарської науки пройшла доволі складний шлях до свого більш як 80-річного існування. На відміну від НАН України вона тільки чотири рази за свою історію змінювала академічну назву: Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931—1935), Українська академія сільськогосподарських наук (1956—1963), Українська академія аграрних наук (1990—2010), Національна академія аграрних наук України (2010 – дотепер).

На підставі власних архівних пошуків автора статті встановлено, що рішення про створення СГВКУ було прийнято Міністерством земельних справ Української держави гетьмана П.П. Скоропадського ще у травні 1918 р. – раніше, ніж був створений оргкомітет по заснуванню Української академії наук [66].

Наказ № 162 про утворення Комітету підписав 1 листопада 1918 р. тогочасний міністр В.М. Леонтович: «до затвердження в законодавчому порядку постійних штатів дорученого Міністерства, утворюються в складі цього Міністерства Комітети: 1) Вчений; 2) Сільськогосподарської освіти» [68]. Трохи згодом, 16 листопада 1918 р., заступник міністра І. Черниш видав наказ № 172: «призначається головою Вченого Комітету Міністерства земельних справ академік Вернадський Володимир з 16 листопада 1918 року...» [69].

Те, що Комітет створювався як аналог уже існуючої раніше такого типу установи в країні до 1917 р., підтверджено в листі № 268 тимчасово виконуючого обов'язки його голови М.В. Шарлеманя та вченого секретаря О.Г. Алешова в березні 1919 р. до Сільськогосподарського вченого комітету в Петербурзі.

Вони писали: «займаючись наразі питаннями своєї внутрішньої організації, Вчений комітет при Комісаріаті землеробства України вбачає доцільним та корисним використання досвіду з питань організації подібних вчених установ Росії, та, передусім, досвіду тотожного йому за завданнями Сільськогосподарського вченого комітету в Петербурзі; ... прийнявши, що ще у зовсім недалекому минулому вирішення наукових питань вивчення кліматичних та ґрунтових особливостей України становило пряме завдання згаданого Комітету» [70]. Стає зрозумілим, чому саме В.І. Вернадському, враховуючи досвід очолювання ним такого типу Комітету до 1917 р. в країні, запропонували керування аналогічним в Україні. За свідченням О.А. Янати: «...Радю Міністрів було затверджено «положення» і штати Вченого Комітету...» [71]. Звісно, все відбувалося за участю Володимира Івановича. Однак 14.12.1918 р. владу гетьмана було ліквідовано, настали часи Директорії (В.К. Винниченко, С.В. Петлюра, Ф.П. Швець, О.М. Андріївський, А.Г. Макаренко), яка 18 грудня 1918 р. тріумфально увійшла до Києва. 26 грудня було створено уряд на чолі з В.М. Чехівським. Трохи згодом, 30 грудня 1918 р., офіційно призначений народний міністр земельних справ у наказі ч. 29 фактично оцінив двомісячну роботу СГВКУ: «...діяльність Вченого Комітету так і не розпочалася...», і далі п. 2 вводить: «замість призначення голови Комітету розпоря-

**Микола Іванович
Вавилов
(1887—1943)**

дженням Міністерства доручити обрання Голови Вченого Комітету самому Комітетові, яке обрання мусить бути затверджене мною» [72]. Таке рішення стало доленосним і для нинішньої НААН, коли загальні збори самі обирають собі президента. Далі п. 3 вищезгаданого наказу: «призначити членами Вченого Комітету Міністерства Земельних справ, з 1 січня 1919 р., проф. Павла Тутковського, проф. Юрія Висоцького, проф. Володимира Вернадського». І, як наслідок цього, п. 5: «звільнити з займаних посад з 1 січня: як призначеного Голову Вченого Комітету професора Володимира Вернадського...». Таким чином, стає зрозумілим, що керівники Директорії не вбачали в академікові Вернадському прибічника «української національної справи». Адже Володимир Іванович реально розгорнув українське державотворення на ниві науково-освітнього процесу, зокрема й для потреб сільського господарства, не просто за часів гетьманату, що для Директорії було доволі важливим, а й узагалі в іншій площині цінностей – у так званий проросійський бік. Спроби Директорії УНР провести повну реорганізацію УАН та СГВКУ викликала з боку В.І. Вернадського шалений протест і протистояння.

**Михайло Іванович
Туган-Барановський
(1865—1919)**

Наслідком цих непорозумінь стала заява В.І. Вернадського від 30.01.1919 р. до голови Ученого Комітету, який на той час уже очолював академік П.А. Тутковський. Володимир Іванович писав: «Високошановний Павле Аполлоновичу, Прошу Вас заявити Комітету, що я складаю з себе обов'язки члена Вченого Комітету, бо умови, на яких я вважав можливим входити до складу Комітету Міністерства З. Справ не виконані. З високою повагою. Ак. В. Вернадський» [73].

5 лютого 1919 р. до Києва вперше вступили війська Червоної Армії і встановилась влада Народних Комісарів України на чолі з Х.Г. Раковським. Прихід нової влади, зрозуміло, з дещо іншими цінностями сприйняття, спонукав В.І. Вернадського замислитись про власне майбутнє взагалі та перебування в УАН, зокрема у Києві. У своєму щоденнику за 4 серпня 1935 р. він залишив цікавий запис: «...якщо виїде Академія, то її не буде, як президент УАН – я щось являю собою – і якщо виїду, то стану зовсім безсилим... я вважаю себе пов'язаним з Академією» [74].

У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (ЦДАВОВ) України зберігається особова справа В.І. Вернадського, яка є унікальною в переліку особового складу співробітників Наркомзему [75]. Із записів видно, що вона заведена кадро-

**Володимир Андрійович
Косинський
(1864—1938)**

виками Народного Комісаріату земельних справ Української РСР 30.01.1919 р. і завершена 04.04.1919 р. У цій «Справі» знаходимо і лист-відповідь на заяву В.І. Вернадського від 30.01.1919 р. Голова Вченого Комітету П.А. Тутковський 20.02.1919 р. написав: «Високошанований Володимире Івановичу. Вчений Комітет Народного Міністерства Земельних Справ, в засіданні своєму 5 лютого 1919 року, обговоривши заяву Вашу про вихід Ваш зі складу Вченого Комітету Міністерства, одноголосно прийшов до висновку, що залишення Вами, людиною великого наукового досвіду, Вченого Комітету буде значною втраченою для наукової праці Комітету. Тому, виконуючи відповідну постанову, одноголосно прийняту Комітетом, щиро прохаю Вас, Володимире Івановичу, залишитись і надалі членом Вченого Комітету на користь нашої науки і на поліпшення сільськогосподарського стану нашого селянства. З щирою повагою» (арк. 2).

**Олександр Григорович
Шліхтер
(1868—1940)**

Незважаючи на таке звернення-прохання 03.03.1919 р. на бланкові «Голова-президент Української академії наук у Києві» В.І. Вернадський знову звернувся до П.А. Тутковського офіційним листом, зареєстрованим 13.03.1919 р. за № 125, що, враховуючи всі обставини і обдумавши їх, не хоче бути зобов'язаним. Наприкінці місяця, 30 березня 1919 р., надійшов ще один лист № 304 голови СГВКУ академіка П.А. Тутковського до Володимира Івановича: «Вчений Комітет НКЗС, знаходячись в періоді організації щодо складу свого постійного пленуму, ніяк не може, по відомим Вам з першого мого листа мотивам, погодитись з тим, щоб у своєму складі недораховуватись Вас, високошановний Володимире Івановичу, і тому, заслухавши Вашого листа від 4-го сього березня, знову ухвалив звернутись до Вас з проханням залишитись членом Комітету. При чому Вчений Комітет підкреслює, що ті обставини, які Ви рахуєте, перешкоджають Вам залишатись надалі членом Комітету, зараз майже не існують – як наслідок конфлікту

між Вами і владою, якої зараз в Києві немає. Сповідуючи про велике бажання всього складу членів Вченого Комітету бачити Вас, користного робітника і особу надзвичайної ерудиції, в своєму складі, знову маю шану ласкаво прохати Вас зректися попереднього рішення і залишитись членом Вченого Комітету НКЗС надалі. – З щирою повагою готовий до послуг Академік П. Тутковський» (арк. 4). Надзвичайно цікавий і змістовний лист до Вернадського, передусім колеги, а також одного з перших керівників УАН та, безперечно, знаного вченого, який усвідомлював геніальність і, головне, стратегію поглядів Володимира Івановича. З відповіддю В.І. Вернадський не забарився. Вже 03.04.1919 р. П.А. Тутковський отримав її, знову на офіційному бланкові «Голови-президента Української академії наук у Києві», що зареєстрована СГВКУ за № 272 від 03.04.1919 р: «...я з великою охотою повернуся до Вченого Комітету, бо ті обставини, про котрі я раніш писав Вам, вже не існують. Прошу передати Комітету мою щирю подяку за прихильне до мене відношення і що я дуже радий бути знову в його складі. З великою повагою готовий до послуг В. Вернадський» (арк. 5).

Цей лист академіка був фактично відповіддю на ще один лист СГВКУ, надісланий від імені секретаріату 01.04.1919 р. за № 327 Вченим секретарем О.Г. Алешо: «Високошановний Володимире Івановичу. Вчений Комітет НКЗС в засіданні своєму від 1-го сього квітня на підставі § 12 свого Статуту таємним голосуванням одноголосно обрав Вас членом Вченого Комітету. Сповідуючи про вищезазначене, ласкаво прошу Вас, Високоповажний Володимире Івановичу, рахувати себе з 1-го квітня членом Вченого Комітету НКЗС, прийнявши на себе всі права й обов'язки, пов'язані зі званням члена згаданого Комітету і бути присутнім на його засіданнях, про термін відбування котрих Ви своєчасно будете оповіщатись окремими сповістками. – З щирою повагою. Готовий до послуг» (арк. 6).

Із викладеного зрозуміло, що перший прихід радянської влади у 1919 р. сприяв поверненню В.І. Вернадського до СГВКУ. Таким чином, він у межах власної компетенції сприяв розгортанню діяльності Комітету через узгодження бюджетного фінансування, статуту, що доволі часто змінювався з еволюцією демократичності до плановості в Україні, а також всіх положень щодо регламентації роботи відділів, секцій та бюро, популяризаційних заходів.

**Дмитро Остапович
Белінг
(1882—1949)**

18 (31) серпня 1919 р. до Києва через Добровільну Армію (ДА) прийшла нова влада. Ще 12 (25) червня 1919 р. розпорядженням Особливої наради (колегіальний дорадчий орган громадянського управління при головнокомандувачеві Збройними силами Півдня Росії, який виконував і законодавчі, і виконавчі функції) на території, що перебувала під контролем ДА, було скасовано чинність усіх законодавчих актів українських урядів. Стосовно СГВКУ, як і УАН, це могло призвести до призупинення їхньої діяльності як державних установ. У цій ситуації В.І. Вернадський, як завжди, активно включився до процесів збереження провідних національних наукових центрів. 8 (21) вересня у київській газеті «Объединение» була надрукована стаття вченого «Одне з завдань денних» із закликом зберегти українські наукові та культурні заклади. Більше того, він особисто поїхав до Новочеркаська і Ростова для зустрічі з генералом А.І. Денікіним, що відбулася 18.09.1919 р. о 19-й годині [76]. У той же час Особлива нарада під головуванням А.І. Денікіна, розглянувши питання про УАН та інші наукові установи, ухвалила рішення зберегти їх власність і підтримати до остаточного вирішення питання про їхнє майбутнє. На цьому ж засіданні було розглянуто пропозиції щодо створення єдиної Академії наук Півдня Росії. В середині листопада 1919 р. В.І. Вернадський з огляду на загрозу повернення більшовиків, які могли б не вибачити йому співпрацю з денікінцями, разом із групою українських і російських інтелігентів поїхав до Ростова-на-Дону, потім до Катеринодара, Новоросійська і, нарешті, до Криму. Є підстави вважати, що у найскрутніші часи невизначеності майбутнього аграрної науки (кінець 1919 – початок 1920-го року), разом з іншими, залишаючись фактично президентом УАН, В.І. Вернадський ініціював «...об'єднання праці Комітету з роботою Української академії наук...» [77]. Підсумком цього стало прийняття 01.02.1920 р. «Статуту Сільсько-Господарського Вченого Комітету України в пристосуванні до Академії наук», розробленого спеціальною комісією [78] та остаточно затвердженого із доповненнями Спільним зібранням Української академії наук 15 березня 1920 року.

Достеменно невідомо, до якого часу В.І. Вернадський вважався членом СГНКУ. В архівних матеріалах ЦДАВОВ України знаходимо відомості, що на 6 грудня 1920 р. серед членів Президії та Секретаріату Комітету був Володимир Іванович, як зазначено, «без штатної посади», тобто безоплатної. Очолював Сільсько-Господарський комітет С.Л. Франкфурт, товариш голови – О.А. Яната, заступник голови – С.Ф. Веселовський, вчений секретар – О.Г. Алешо. Крім В.І. Вернадського тут перелічено прізвища інших відомих учених: В.Д. Огієвський, Г.М. Висоцький, О.В. Фомін, П.А. Тутковський, В.Г. Ротмістров та ін. [79].

**Василь Дмитрович
Огієвський
(1861—1921)**

Наказ ч. 6 по Сільськогосподарському Науковому комітету України від 20 вересня 1921 р., що був виданий з урахуванням затвердження Народним Комісаріатом земельних справ штатів та обрахунків з 25 січня 1921 р., серед членів Комітету вказує і Володимира Івановича Вернадського [80]. Фактично це остання документальна архівна згадка, що стосується академіка В.І. Вернадського в межах діяльності Сільськогосподарського вченого комітету України. Є підстави вважати, що членство В.І. Вернадського в СГНКУ припинилось разом із президентством в УАН після його від'їзду в квітні 1921 р. до Москви.

**Петро Степанович
Погребняк
(1900—1976)**

**Олександр Васильович
Фомін
(1869—1935)**

Проведений історико-науковий аналіз опублікованих монографічних видань, галузевої періодики, а також архівних джерел доводить таке.

Академік В.І. Вернадський є одним із фундаторів аграрного дослідництва в Україні у період 1918—1920 рр. Державотворча діяльність на ниві науково-освітнього забезпечення сільського господарства поставила його на чолі створеного 1 листопада 1918 р. Сільськогосподарського вченого (а згодом наукового) комітету України. За своєю науково-організаційною суттю, а також основною функцією СГНКУ, створений раніше, ніж Українська академія наук, можна вважати предтечею сучасної Національної академії аграрних наук України.

Не менш визначною є роль В.І. Вернадського у становленні наукового (морфолого-генетичного) ґрунтознавства в Україні. Створена ним особисто карта ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії у 1891 р.

є не лише першою картою на генетичній основі окремого територіального району земель сучасної України, а й складовою першої для Росії і, зрозуміло, для України, 10-верстової ґрунтової карти Полтавщини або обласного територіального поділу, теж на генетичній основі. Низка наукових праць, написаних В.І. Вернадським у період перебування в Шишаках на Полтавщині, Дніпровській ботанічній станції, у Криму протягом 1917—1920 рр. сприяли подальшому розвитку ідей його вчителя професора В.В. Докучаєва стосовно морфолого-генетичного ґрунтознавства не лише для України, а й у світовому контексті.

Діяльність академіка В.І. Вернадського, його творча спадщина заклала підвалини становлення вітчизняної історії науки, насамперед природознавства.

**Володимир Григорович
Ротмістров
(1866—1941)**

1. Вернадский В.И. Биосфера // Избранные труды. — М.: Мысль, 1967. — 376 с.
2. Вернадский В.И. Живое вещество в химии моря. — Петербург: Петербургское науч.-химикотехн. изд-во, 1923. — 36 с.
3. Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера. — М.: Наука, 1994. — 671 с.
4. Вернадский В.И. Избранные сочинения. Т. 3. — М.: Изд-во АН СССР, 1952. — 508 с.
5. Вернадский В.И. Избранные сочинения. Т. 4, кн. 1. — М.: Изд-во АН СССР, 1959. — 624 с.
6. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки / Сост. М.С. Быстракова и др. — М.: Наука, 1981. — 359 с.
7. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Под ред. А.Л. Яншина. — М.: Наука, 1991. — 271 с.
8. Вернадский В.И. Начало и вечность жизни. — М.: Сов. Россия, 1989. — 702 с.
9. Вернадский В.И. Опыт описательной минералогии. — Т. II, вып. 2.: Сернистые и селенистые соединения. — Петроград, 1922. — 264 с.
10. Вернадский В.И. Проблемы биогеохимии. I. Значение биогеохимии для познания биосферы. — 2-е изд. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1935. — 47 с.
11. Вернадский В.И. Проблемы биогеохимии. IV. О правизне и левизне. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — 16 с.
12. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. В 2 кн. [Кн. 1]. — М.: Наука, 1975.
13. Вернадский В.И. Труды по истории науки России. — М.: Наука, 1988. — 467 с.
14. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы земли и ее окружения. — М.: Наука, 1965. — 374 с.
15. Вернадский В.И., Курбатов С.М. Земные силикаты, алюмосиликаты и их аналоги: Лекции Моск. ун-та. 1910—1912 гг. — 4-е изд. — Л., М.: ОНТИ, 1937. — 377 с.

16. Вернадский В.И. История минералов земной коры. – Т. 1, вып. 2. – Л.: Научтехиздат, 1927. – 376 с.
17. Мочалов И.И., Оноприенко В.И. В.И. Вернадский: Наука, Философия, Человек. К 150-летию со дня рождения В.И. Вернадского. Кн. 1. Наука в исторических и социальных контекстах. Изд. 2-е, испр. и доп. – Киев: ГП «Информационно-аналитическое агенство», 2011. – 411 с.
18. Щербак Н.П. Владимир Иванович Вернадский. – 2-е изд., доп. и перераб. – Киев: Наук. думка, 1988. – 108 с.
19. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. – 2-е изд. – Киев, 1998. – С. 288—300.
20. Кіржаєв С.М. Біля джерел Української академії наук у Києві: (сторінки щоденника В.І. Вернадського 1918 р.) // Укр. археогр. щорічник. – Київ, 1992. – Вип. 1. – С. 321—331.
21. Храмов Ю.О., Руда С.П., Павленко Ю.В., Кучмаренко В.А. Рання історія Академії наук України (1918—1921). – Київ: Манускрипт, 1993. – 248 с.
22. Вернадский В.И. Дневники. 1917—1921. – Киев: Наук. думка, 1994. – 271 с.
23. Холодный Н.Г. Из воспоминаний о В.И. Вернадском // Почвоведение. – 1945. – № 7. – С. 325—326.
24. Вергунов В.А. С.Л. Франкфурт і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (1901—1920 рр.) // Історичні записки: Зб. наук. праць / За ред. В.П. Михайлика та ін. – Луганськ, 2006. – Вип. 11. – С. 204—240.
25. Вергунов В.А. Академік В.І. Вернадський та місто Переяслав-Хмельницький, або хто їх об'єднує? // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Тернопіль: Аетон, 2006. – Вип. 18. – С. 57—60.
26. Вергунов В.А. Соціально-політичні, економічні й історіографічні чинники функціонування сільського господарства та його науково-освітнє забезпечення в межах Української Держави гетьмана П. Скоропадського (29.04—14.12.1918): події, факти, судження // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О.Я. Пилипчук. – Київ, 2006. – Вип. 25. – С. 43—72.
27. Вергунов В.А. Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз // Нариси з історії природознавства і техніки. – 2005. – Вип. 45. – С. 167—182.
28. Вергунов В. Академік В.І. Вернадський – один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О.Я. Пилипчук. – Київ, 2006. – Вип. 26. – С. 25—52.
29. Вергунов В.А. Науково-організаційні засади становлення та діяльності Національної академії аграрних наук України (до 50-річчя заснування НААН): Наук. доповідь. – Київ: Аграр. наука, 2012. – 28 с.
30. Вергунов В.А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 28. – Київ, 2009. – 220 с.
31. Сытник К.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский – почвовед // Почвоведение. – 1988. – № 7. – С. 15—28.
32. Добровольский Г.В. В.И. Вернадский и наука о почве // Там же. – С. 29—34.
33. Зубець М.В. На передовому рубежі аграрної науки // Вісник аграрної науки. – К., 2006. – № 12. – С. 5—9.
34. Асаул А.Н. Экономическая программа КЭПС и ее значение для возрождения экономики России и Украины. – СПб.: Ред. журн. «Экономическое возрождение России», 2005. – 56 с.
35. Страницы автобиографии В.И. Вернадского. – М.: Наука, 1981. – 349 с.
36. Вернадский В.И. Дневники. 1917—1921. – Киев: Наук. думка, 1994. – С. 168.
37. Вернадский В.И. Избранные сочинения. Т. V / Под ред. А.П. Виноградова. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 422 с.
38. Вернадский В.И. К вопросу о химическом составе почв // Почвоведение. – 1913. – № 2—3. – С. 1—21.
39. Вернадский В.И. О геохимическом анализе почв // Бюл. III Всерос. съезда почвоведов в Москве. – 1921. – № 3—4. – С. 1—4.
40. Вернадский В.И. Об анализе почв с геохимической точки зрения // Почвоведение. – 1936. – № 1. – С. 8—16.
41. Вернадский В.И. Биогеохимическая роль алюминия и кремния в почвах // Докл. АН СССР. – 1938. – 21, № 3. – С. 127—129.
42. Вернадский В.И. О значении почвенной атмосферы и ее биогенной структуры // Почвоведение. – 1944. – № 4—5. – С. 137—143.
43. Вернадский В.И. Кременчугский уезд // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естествен-но-историческая часть. Отчет Полтавской губернии земству. – СПб., 1892. – Вып. XV. – с.
44. Вернадский В.И. Страница из истории почвоведения (Памяти В.В. Докучаева) // Научное слово. – 1904. – № 6, вып. 2. – С. 5—26.
45. Вернадский В.И. Титан в почвах // Почвоведение. – 1910. – 12, № 3. – С. 255—259.
46. Флоренский К.П. Вернадский В.И. – натуралист, естествоиспытатель // Бюл. МОИП. Отд. Геол. – 1963. – 3. – С. 111—119.

47. Лано А.В., Смыслов А.А. Биогеохимия: основы, заложенные В.И. Вернадским // Научное и социальное значение деятельности В.И. Вернадского: Сб. науч. трудов / Под ред. А.П. Яншина. – Л.: Наука, 1989. – 416 с.
48. Архів РАН. – Ф. 518. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 201—248.
49. Вергунов В.А. Професор С.М. Богданов – видатний організатор вітчизняної наукової й освітньої агрономії // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О.А. Пилипчук. – Київ, 2005. – Вип. 22. – С. 46—61.
50. Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадский. – М., 1982. – С. 218—219.
51. Вернадский В.И. Дневники. 1917—1921. – Киев: Наук. думка, 1994. – С. 11.
52. От редакции // Изв. Гос. ин-та опытной агрономии / Под ред. Н.И. Кузнецова. – Петроград: Изд-во НКЗ. – 1923. – С. 1—3.
53. Вернадский В.И. Дневники. 1917—1921. – Киев: Наук. думка, 1994. – С. 50.
54. Храмов Ю.О., Руда С.П., Павленко Ю.В., Кучмаренко В.А. Ранняя история Академии наук Украины. (1918—1921). – Київ: Манускрипт, 1993. – 248 с.
55. Матвеева Л., Циганкова Є., Янковський О. Трагічні сторінки (з історії Академії наук України) // Україна. Наука і культура. – 1994. – Вип. 28. – С. 80—115.
56. Дніпровська біологічна станція // Наукові установи та організації УРСР. – Харків: Державна планова комісія УРСР, 1930. – С. 177—178.
57. Вернадский В.И. Дневники. 1917—1921. – Киев: Наук. думка, 1994. – С. 136—137.
58. Яншин А.Л., Яншина Ф.Т. Значение научного наследия В.И. Вернадского для современности // Научное и социальное значение деятельности В.И. Вернадского: Сб. науч. трудов / Под ред. А.Л. Яншина. – Л.: Наука, 1989. – 416 с.
59. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918—1927 рр.): Зб. документів і матеріалів / Уклад.: В.А. Вергунов, А.С. Білоцерківська, Б.К. Супіханов, С.Д. Коваленко. – Київ, 2006. – 528 с.
60. Вергунов В.А. Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз // Нариси з історії природознавства і техніки. – 2005. – Вип. 45. – С. 167—182.
61. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук: Зб. документів і матеріалів / Уклад.: В.А. Вергунов, І.В. Гриник, З.П. Кірпаль та ін. – Київ: Аграрна наука, 2006. – 314 с.
62. Богданов Г.А. Сельскохозяйственные науки // Укр. сов. энциклопедия. – Киев, 1985. – Т. 11, кн. 2. – С. 310—312.
63. Онопрієнко В.І. Сільськогосподарська наука // Історія української науки XIX—XX століть: Навч. посіб. – Київ: Либідь, 1998. – С. 80—85.
64. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. В.М. Кубійовича. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 2873.
65. Аграрна історія України: Курс лекцій / О.С. Коденюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. – 300 с.
66. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – 2-е вид. – Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 342 с.
67. Українська академія сільськогосподарських наук (1956—1962 рр.): Зб. документів і матеріалів / УААН, ДНСГБ; Уклад.: В.А. Вергунов, Н.Б. Щebetюк, Б.К. Супіханов, О.Б. Бакуменко. – Київ, 2006. – 380 с.
68. Наказ Міністерства земельних справ 1 листопада 1918 року. Ч. 162. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1061. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 202.
69. Наказ Міністерства земельних справ 1 листопада 1918 року. Ч. 162. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1061. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 216.
70. Сельско-Хозяйственному Ученому Комитету. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 21.
71. Яната О., Ювженко І. Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Вченого Комітету України за 1919 рік // Праці Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. – 1920. – Т. 1. – С. 3—6.
72. Наказ по Міністерству земельних справ 30 грудня 1918 року. Ч. 29. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1061. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 303—304.
73. Коротке справоздання про діяльність Ботанічного бюро (Секції і відділу) за квітень—грудень 1918 року. Ботанічне бюро 26 грудня 1918 року. № 45. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 31.
74. Архів РАН. – Ф. 518. – Оп. 2. – Д. 7. – Л. 37.
75. Бюро персонального складу СГНКУ. Справа члена Наукового Комітету Вернадського Володимира Івановича. – ЦДАВОВ України. – Ф. 27. – Оп. 17 л. – Спр. 678. – Арк. 1—6.
76. Вернадский В.И. Дневники. 1917—1921. – Киев: Наук. думка, 1994. – С. 159.
77. Яната О.А., Ювженко І. Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Вченого Комітету України за 1919 рік // Праці Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. – 1920. – Т. 1. – С. 3—6.

78. *Статут Сільсько-Господарського Вченого Комітету України, ухвалений Комісією по перегляду його 1/II 1920 р. (в складі М. Флорова, В. Огієвського і О. Янати) в пристосуванні до Академії наук. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1230. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 10—11.*
79. *Склад членів і співробітників Сільсько-Господарського Вченого Комітету України на 6 грудня 1920 року. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 48—57.*
80. *Наказ по Сільсько-Господарському Науковому Комітету України. Ч. 6 від 20 вересня 1921 року, м. Київ. – ЦДАВОВ України. – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 38—39.*

Вергунів В.А. РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АКАДЕМИКА В.И. ВЕРНАДСКОГО

С привлечением архивных материалов и документов рассмотрена деятельность В.И. Вернадского как одного из основателей аграрного опытного дела в Украине. По этим источникам, а также на основе малоизвестных и отдельных нерассмотренных раньше страниц собственных воспоминаний оценено творческое наследие ученого. Отражено участие В.И. Вернадского в научно-организационной деятельности Украинской академии наук на посту ее Президента, а также члена Сельскохозяйственного ученого комитета Украины.

Vergunov V.A. DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL RESEARCH WORK IN UKRAINE IN CREATIVE HERITAGE OF ACADEMICIAN V.I. VERNADSKY

Basing on archive documents, the authors examined the work of V.I. Vernadsky as one of the pioneers of agrarian experiments in Ukraine. Using these sources and practically unknown earlier pages of V.I. Vernadsky's memoirs, the scientist's heritage was assessed. Participation of V.I. Vernadsky in scientific and organizational activity of the Ukrainian academy of sciences as its President and a member of the agricultural research committee of Ukraine.